

Jarosław Czochoński

A. Cieszewska (red.) Płaty i korytarze jako elementy struktury krajobrazu – możliwości i ograniczenia koncepcji, 2004, Problemy Ekologii Krajobrazu tom XIV, Warszawa

**KONCEPCJA ZACHOWANIA SIECI EKOLOGICZNEJ W WOJEWÓDZTWIE
POMORSKIM JAKO PODSTAWY ROZWOJU PRZESTRZENNEGO REGIONU**
**The concept on preservation of the ecological network in the Pomeranian Region as a
fundament for regional spatial development**

Sieć powiązań ekologicznych rozumiana jest przez autora jako przestrzennie spójny system obszarów przyrodniczych, oparty na wyznaczonych jednostkach płatów i korytarzy, o zachowanych w miarę naturalnych i nie zdegradowanych cechach i zasobach, umożliwiającymi ciągłość zachodzenia (w czasie i przestrzeni) procesów przyrodniczych. Podstawowymi elementami tej sieci są doliny rzeczne (traktowane jako korytarze ekologiczne) oraz większe kompleksy powierzchniowe lasów, łąk i terenów podmokłych (uznawane za płaty ekologiczne). Tak rozumiany układ jest *de facto* pewnym uproszczeniem zjawisk, wynikającym z dość ogólnej, regionalnej skali ich rozpatrywania – odniesionego do obszaru województwa pomorskiego.

W opracowaniach planistycznych, powstających na obszarze byłego woj. gdańskiego oraz obecnego pomorskiego, w okresie ostatnich 10 lat, trudno byłoby odnaleźć wyznaczone odrębnie obszary przyrodnicze, tworzące powiązaną strukturę (osnowę) przestrzenną i wskazane do zachowania jako decydujące o przyrodniczej równowadze regionu. Wynikało to w znacznej mierze z braku (po zaprzestaniu wykonywania fizjografii urbanistycznych) prawnych uwarunkowań i wymogów uwzględniania w planach zagospodarowania przestrzennego elementów przestrzeni przyrodniczej, nie objętych prawnymi formami ochrony, a także z dążenia projektantów (urbanistów, planistów przestrzennych) do minimalizacji informacji przyrodniczych. Ten drugi czynnik był pochodną ograniczenia praco- i czasochłonności prac planistycznych, a tym samym kosztów ich realizacji oraz pomijania informacji potencjalnie mogącej stanowić ograniczenie dla swobody planistycznej i gospodarczej. Opracowania planistyczne odnotowywały więc jedynie lokalizację obiektów przyrodniczych – objętych ochroną prawną na mocy ustawy o ochronie przyrody i obszary oraz obiekty ochrony środowiska.

Wprowadzenie po 2000 roku nowych uwarunkowań realizacji prac planistycznych – m.in. nowych ustaw o ochronie przyrody, o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, prawa ochrony środowiska i obowiązku wykonywania opracowań ekofizjograficznych oraz studiów

uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego – stworzyły podstawy do skuteczniejszego niż dotychczas wprowadzenia do działań planistycznych szeroko pojętych idei ochrony środowiska i rozwoju zrównoważonego. Jednocześnie zmiany administracyjne kraju wymusiły realizację nowych planów zagospodarowania przestrzennego województw, których relatywnie małe znaczenie dla planowania przestrzennego na poziomie miejscowym nie musi wcale oznaczać braku ich wpływu na proces planowania przestrzennego na niższych szczeblach. Mogą one, a w przypadku woj. pomorskiego zjawisko to wystąpiło bardzo wyraźnie, wprowadzać nowe propozycje i idee, które powinny (choć nie muszą) być zaszczerpane w procesie planowania miejscowego, a także dążyć do integrowania różnorodnych działań z dziedziny ochrony środowiska. Jednocześnie opracowania regionalne mogą służyć jako baza informacyjna dla innych niż plany miejscowe opracowań planistycznych – np. opracowań ekofizjograficznych oraz studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego.

Takie założenia przyświecały twórcom planu zagospodarowania przestrzennego województwa pomorskiego, mogącego stanowić przykład równoważenia idei rozwoju przestrzenno-gospodarczego i społecznego z zachowaniem naturalnych walorów przyrodniczych i ich efektywnym wykorzystaniem dla potrzeb regionu.

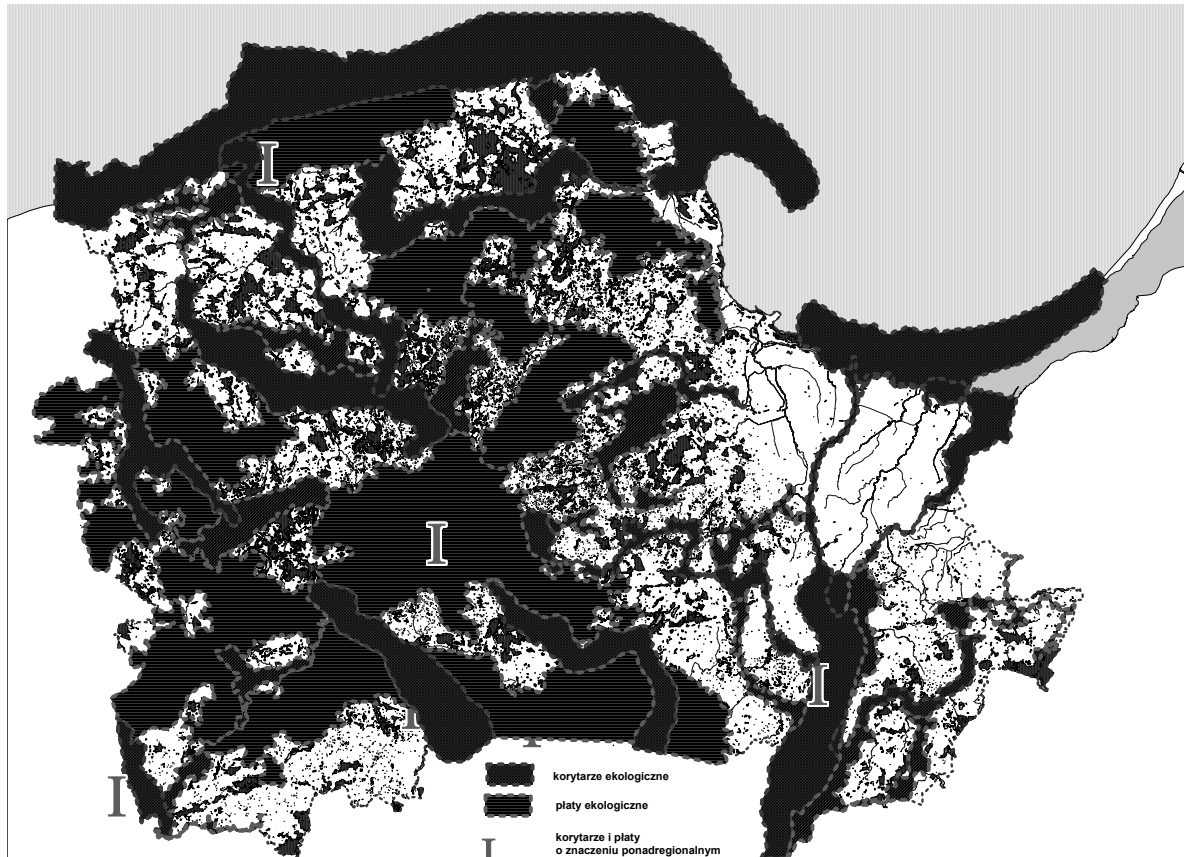
Dążąc do spełnienia zasad idei rozwoju zrównoważonego w planowaniu i gospodarce przestrzennej województwa pomorskiego, jako podstawę działań proekologicznych i zachowania korzystnych warunków życia ludności przyjęto założenie zachowania i kształtowania tzw. struktury ekologicznej regionu – opartej na istniejących lub możliwych do odtworzenia powiązaniach przestrzennych obszarów o cechach naturalnych. Dokonano w tym celu delimitacji sieci powiązań ekologicznych o znaczeniu ponadlokalnym, opierając się na ogólnych założeniach koncepcji płatów i korytarzy. Podstawę prac stanowiły propozycje przedstawione przez Przewoźniaka (2001) uszczegółowione następnie i sprecyzowane przestrzennie przez Czochańskiego (2002). W trakcie prac studialnych przyjęto proponowane przez Chmielewskiego (1988) ujęcie wzajemnych relacji przestrzennych struktury przyrodniczej. Wyróżniono w ten sposób w przestrzeni regionu wyraźnie czytelne korytarze i płaty ekologiczne – traktowane jako wyodrębniające się w tle przestrzennym struktury o względnie zwartym i jednolitym charakterze ekologicznym oraz strefy ekologiczne – złożone ze stosunkowo blisko sąsiadujących płatów i przestrzeni przenikania silnych powiązań funkcjonalnych między nimi. W koncepcji systemu powiązań ekologicznych, zawartej w planie zagospodarowania przestrzennego województwa pomorskiego, te właśnie elementy przestrzenne stały się podstawą jego wyróżnienia. Ze względu na potrzebę uproszczenia treści zapisu planu i ułatwienie ich odbioru, pominięto różnice pomiędzy płatami i strefami ekologicznymi, przyjmując w dokumencie zapis, iż składowymi systemu ekologicznego województwa są płaty i korytarze ekologiczne.

Za korytarze ekologiczne przyjęto liniowe formy przestrzenne, w których zachowane zostały elementy przyrodnicze odzwierciedlające funkcjonowanie ekosystemów naturalnych (np. nieprzerwane zagospodarowaniem antropogenicznym ciągi dolin rzecznych wraz z ich otoczeniem lub pasy kompleksów leśnych o charakterze liniowym – łączące większe przestrzenie leśne). Za płaty ekologiczne uznane zostały większe kompleksy leśne i torfowiskowo-bagiennie o przestrzennie zwartym charakterze lub obszary rolno-leśne o drobnej teksturze użytków, pozbawione elementów zagospodarowania antropogenicznego naruszających przestrzenną łączność i zwartość tych obszarów. Wskazany układ płatów i korytarzy stworzył system regionalny i nazwany został siecią ekologiczną województwa (ryc. 1).

W wielu obszarach województwa pomorskiego kilkusetletnie procesy urbanizacji przestrzeni doprowadziły do przerwania ciągłości przestrzennej powiązań ekologicznych. W innych obszarach, przeważnie o funkcji rolniczej i leśnej zostały one znacznie ograniczone. W rzeczywistości płaty, strefy i korytarze ekologiczne mogą być przestrzennie odizolowane i przedmiotem planowania gospodarowania przestrzenią winno być zapewnienie nie tylko ich trwania, ale też docelowej łączności.

Ranga poszczególnych składowych sieci jest różna, znajdują się w niej bowiem obszary wykraczające swym zasięgiem poza teren województwa i mające z racji wielkości oraz powiązań przestrzennych znacznie szerszy od regionalnego charakter i zasięg oddziaływania, a także obszary tworzące wewnętrzną spójność ekologiczną. Uwidacznia się w ten sposób trójdzielność rangi obszarów uznanych za elementy sieci ekologicznej, co zadecydowało o przypisaniu im określonego znaczenia w strukturze ekologicznej – krajowego (ponadregionalnego), regionalnego i lokalnego. Ze względu na skalę opracowania elementy struktury ekologicznej rangi lokalnej zostały pominięte, a wśród elementów pozostałych wyznaczono 3 płaty i 5 korytarzy ekologicznych o randze ponadregionalnej. Zaliczone do nich zostały fragmenty o wysokiej różnorodności biotycznej i wysokim stopniu zachowania zasobów przyrodniczych - mające duże znaczenie dla funkcjonowania środowiska oraz tworzące przestrzenną spójność systemu ekologicznego kraju i wiążące go z układami kontynentalnymi – są to: płaty (*de facto* strefy) ekologiczne: Pobreża Słowińskiego, Równiny Charzykowskiej i Borów Tucholskich, a także korytarze ekologiczne – południowobałtycki (obejmujący wody przybrzeżne – wraz z Zat. Pucką i lądową strefę przybrzeżną Bałtyku), doliny Wisły i dolin Brdy, Wdy i Gwdy – łączących obszar Borów Tucholskich z krajowymi strukturami dolin Wisły i Noteci. Inne obszary stanowią o przestrzennej łączności sieci ekologicznej wewnątrz województwa. W zależności od rozmiarów i zasięgu przestrzennego łączą one większe fragmenty sieci o charakterze ponadregionalnym lub budują spójność przestrzeni wewnątrzregionalnej. Na terenie województwa pomorskiego wyróżnionych zostało 10 płatów i 15 korytarzy ekologicznych o randze regionalnej. Jednocześnie należy zauważyć, że wśród obszarów (szczególnie

korytarzy ekologicznych) o randze regionalnej istnieją obiekty, których rola w kształtowaniu procesów ekologicznych w województwie została częściowo ograniczona ze względu na zainwestowanie terenu zmniejszające przestrzenną ciągłość całości korytarza (np. korytarze dolin rzek Wieprzy i Studnicy, Słupi, Redy – Łeby, Wierzycy, Raduni).

Ryc. 1. Koncepcja sieci powiązań ekologicznych w woj. pomorskim

Na obszarach tych zostały zminimalizowane powierzchnie stref brzegowych wód powierzchniowych i ograniczone do minimum możliwości migracji organizmów. Obszary te uznane zostały za elementy sieci ekologicznej, gdyż pełnią taką rolę w poszczególnych swych fragmentach. Jednocześnie nie zostały one całkowicie przerwane przez zainwestowanie i przy znacznym osłabieniu roli powiązań regionalnych zachowały relatywnie silne powiązania lokalne. Obszary te zostały uznane za elementy systemu ekologicznego, gdyż przy podjęciu czynnych działań rekultywacyjnych, rewaloryzacyjnych i restytucyjnych mogą zostać przywrócone swą rangą funkcjonalną do regionalnej struktury ekologicznej przestrzeni województwa. Każdy z elementów tego układu traktowany jest jako potencjalne źródło zasilania genetycznego sąsiadujących biotopów, ale także całej przestrzeni otoczenia oraz jako obszar zachowania genów, populacji, gatunków i ekosystemów. Istotną rolą elementów systemu jest także ich oddziaływanie wodo- i glebochronne - zwłaszcza, że znaczna część płatów ekologicznych odgrywa ważną rolę w kształtowaniu warunków retencji wodnej (płaty leśne i torfowiskowobagiennie), zaś większość korytarzy związana jest z ciekami o silnych spadkach zboczy ich

dolin, a więc z funkcją przeciwoerozyjną. Dodatkowo elementy systemu odgrywają lokalnie znaczącą rolę w kształtowaniu warunków topoklimatycznych.

Wszystkie obszary regionalnej sieci ekologicznej pełnią jednocześnie rolę ważnych przestrzeni stabilizujących funkcjonowanie środowiska i kształtujących warunki ekologiczne życia mieszkańców, będąc niejednokrotnie także obszarami o wysokich walorach rekreacyjno-turystycznych. Decydują też o estetycznych walorach krajobrazu, a więc elemencie często dotychczas pomijanym. Muszą one stanowić swoistą bazę w przestrzennym projektowaniu rozwoju trwałego i zrównoważonego regionu, jako podstawy ekologicznej tego rozwoju. Jednocześnie muszą być wskazywane w dokumentach planistycznych jako obszary wymagające specjalnych zabiegów prowadzących do ochrony i utrzymania przestrzennej ciągłości oraz zagwarantowania trwałości lub przywrócenia poszczególnych elementów środowiskowych w ich strukturze przestrzennej. Zachowanie i funkcjonowanie sieci powiązań ekologicznych – na ich dowolnym poziomie zorganizowania – zależy więc zarówno od zachowania stanu istniejącego i ograniczenia presji inwestycyjnej na te obszary, jak i podjęcia działań przywracających i utrzymujących ich istnienie i funkcjonowanie. Poza sferą czysto przyrodniczą jest to podstawa tworzenia dobrych warunków życia mieszkańców regionu.

Jednocześnie zwracać musi uwagę fakt wzajemnego przenikania się dwóch układów przestrzennych - przyrodniczego i osadniczo-komunikacyjnego. Zachowanie i kształtowanie struktury ekologicznej musi uwzględniać elementy antropogeniczne w krajobrazie. Nie może stanowić bariery rozwoju społeczno-gospodarczego lecz raczej tworzyć warunki jego wsparcia. Rozwój ten zaś nie może odbywać się kosztem nieliczenia się z warunkami ochrony środowiska i zachowania ciągłości przestrzennej obszarów niezantropizowanych. Spełnienie tych wymogów jest stosunkowo trudne, przede wszystkim za sprawą presji inwestycyjnej na zachowane obszary przyrodnicze i priorytetowego traktowania korzyści ekonomicznych w działalności gospodarczej nie tylko osób indywidualnych i firm komercyjnych, ale także samorządów. Trzeba wyraźnie podkreślić, że świadomość ekologiczna władz samorządowych jest generalnie stosunkowo niska, brak też jest powszechnie wśród nich kadr o przyrodniczym profilu wykształcenia. Świadomość społeczności lokalnych jest często jeszcze gorsza. Planowanie na poziomie regionalnym może więc stać się dodatkowo elementem edukacji proekologicznej.

Utrzymanie istnienia obszarów i powiązań w sieci ekologicznej, a także ich odtwarzanie zależy od integracji szeregu działań w przestrzeni regionu. Podstawę stanowią działania planistyczne, uwzględniające trwałe wykorzystanie zasobów przyrodniczych i dostosowywane w rozsądnych granicach do potrzeb ochrony tych zasobów oraz biorące pod uwagę wszystkie aspekty prawne, organizacyjne, społeczno-gospodarcze i fizjograficzne. Jednocześnie projektowanie takiego zachowania systemu powiązań ekologicznych musi być uwzględniane w innych opracowaniach, tworząc spójną koncepcję gospodarowania przestrzenią. Taka

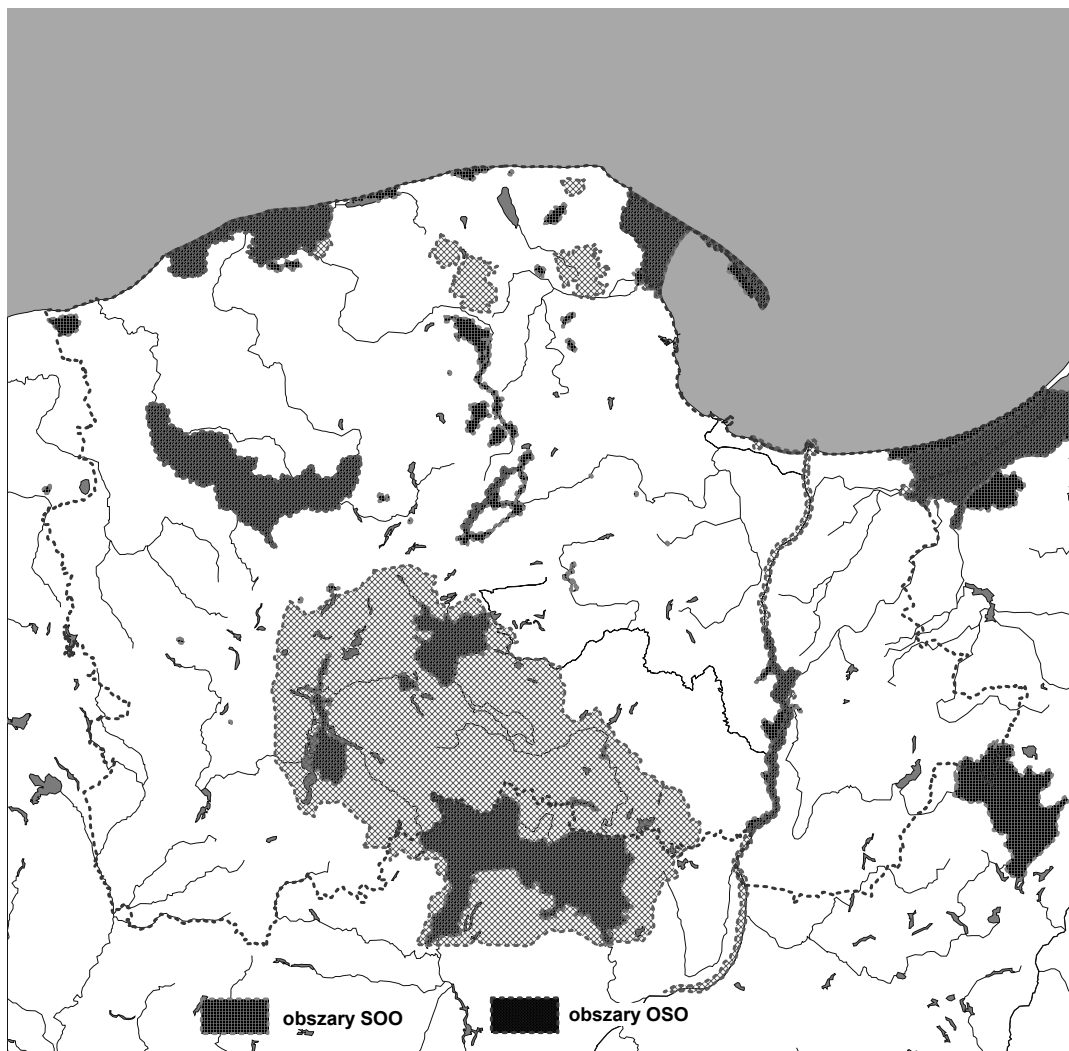
integracja działań oznacza przede wszystkim integrację opracowań naukowo-projektowych - planistycznych, sozologicznych etc. oraz trwałość koncepcji - tak w sensie merytorycznym, jak i czasowym. Dążąc do realizacji założeń takiej integracji, w województwie pomorskim w kolejno powstających opracowaniach uwzględniano dotychczasowy stan wiedzy i zapisy powstałych wcześniej dokumentów. W ten sposób idea zachowania sieci powiązań ekologicznych współlistnieje z innymi opracowaniami, stanowiąc ich podstawę lub uzupełnienie zależne od celu i charakteru tych opracowań. Dokumenty te tworzą pewien coraz bardziej spójny obraz założeń ochrony zasobów naturalnych, określający warunki realizacji planowania i gospodarki przestrzennej. Do uzupełniających się wzajemnie dokumentów, tworzących spójną koncepcję gospodarowania przestrzenią o wspólnym proekologicznym mianowniku należą:

- koncepcja rozwoju systemu obszarów chronionych – wg propozycji Przewoźniaka (2001) – przyjęta przez Wojewódzką Komisję Ochrony Przyrody;
- projekt systemu Natura 2000 (ryc. 2);
- koncepcja zachowania i kształtowania sieci ekologicznej - zawarta w planie zagospodarowania przestrzennego województwa (2002);
- opracowanie założeń programu rolnośrodowiskowego – i propozycja obszarów jego wdrażania (ryc. 3), (Kistowska, Czochański, 2003).

Dokumenty powyższe wymienione zostały w kolejności opracowania i wykorzystują doświadczenia i zapisy opracowań wcześniejszych.

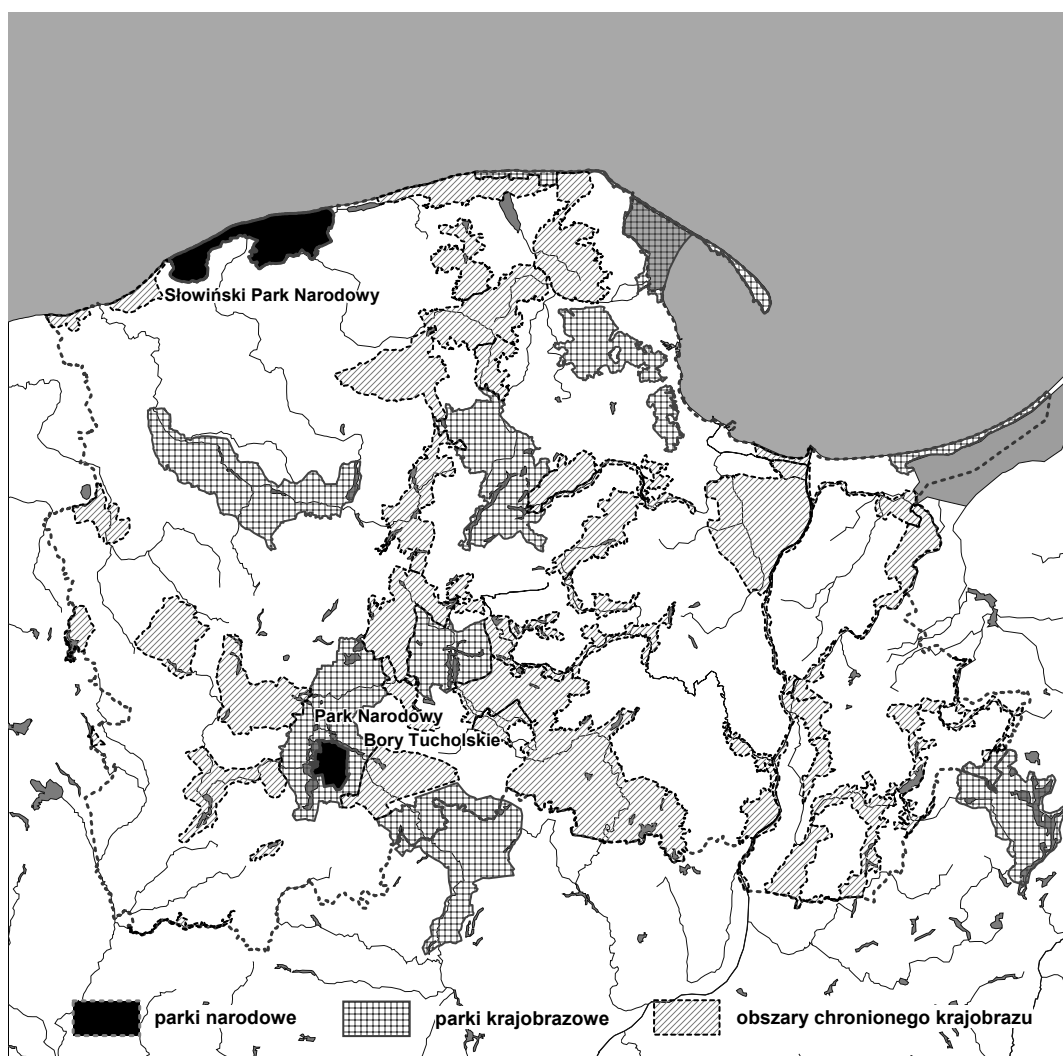
Zaznaczyć należy, że z formalno-prawnego punktu widzenia dotychczas żadne z tych dokumentów nie mogły stanowić podstawy wymagań skierowanych do samorządów lokalnych i twórców opracowań planistycznych. Jednakże wyraźnie znalazły oddźwięk w opracowywanych dokumentach planistycznych poziomu miejscowego. Od momentu opublikowania planu zagospodarowania przestrzennego województwa zaczęły pojawiać się w tych opracowaniach - przede wszystkim w zapisach studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin - elementy sieci powiązań ekologicznych, ze wskazaniem układu płatów i korytarzy do zachowania i kształtowania. Bazowały one na propozycji zawartej w planie zagospodarowania przestrzennego województwa, niejednokrotnie uszczegóławiając i uzupełniając układ przestrzenny o elementy lokalne. Powszechnie uwzględniane są już także obszary projektowane do systemu Natura 2000 mimo, iż formalnie system ten nie istnieje jeszcze, a obszary do niego proponowane nie podlegają prawnej ochronie - o ile nie istnieją w nich obiekty wcześniej już objęte ochroną przyrody. Do systemu Natura 2000 zaproponowano wiele obiektów uznanych za elementy sieci ekologicznej, zaś w planie zagospodarowania przestrzennego województwa wskazano oba te typy obszarów. Na wydzieleniach przestrzennych sieci ekologicznej i obiektów systemu Natura 2000 oparto z kolei wyznaczenie stref priorytetowych do programu rolnośrodowiskowego.

Tworząc na poziomie wojewódzkim wymienione dokumenty i opracowania załączono w ten sposób ideę, która wrasta w regionalną i miejscową praktykę planistyczną tworząc realne warunki zachowania pozostałości struktur i powiązań przyrodniczych. Jednocześnie w świetle nowych przepisów ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, obowiązek zgodności planów miejscowych z zapisami studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego oraz tych dokumentów z zapisami planu zagospodarowania przestrzennego województwa daje realne podstawy do zachowania i tworzenia sieci powiązań ekologicznych, których zasięgi winny być uszczegóławiane i precyzowane właśnie w dokumentach skali miejscowej. Pamiętać należy, że poza czysto planistycznym wyznaczeniem elementów sieci ekologicznej, konieczne staje się określenie zasad i warunków postępowania, aby niewłaściwym działaniem nie zagrażać spójności tej sieci i jej stanowi biologicznemu.

Ryc. 2. Obszary projektowanej sieci Natura 2000 w woj. pomorskim

Sieć powiązań ekologicznych traktowana jest wraz z obszarami chronionymi jako priorytet w rozwoju przestrzennym regionu, jednak jej realne zachowanie i kształtowanie będzie zależało od odniesienia się do tej propozycji na poziomie miejscowym planowania i gospodarowania przestrzenią. Idea rozwoju zrównoważonego, która przyświecała realizacji planu zagospodarowania przestrzennego województwa pomorskiego i wyznaczeniu w nim powiązanej sieci obszarów przyrodniczych wskazanych do zachowania, nie wynikała wyłącznie z chęci ochrony przyrody. Przyjmowana ona była przez pryzmat potrzeb człowieka i jego przyszłych pokoleń - potrzeb zachowania jak najlepszych warunków naturalnych dla jego trwałego rozwoju i warunków życia.

Ryc. 3 Elementy krajowego systemu obszarów chronionych na terenie woj. pomorskiego

W przypadku dążenia do zachowania sieci powiązań ekologicznych konieczne podkreślać należy, iż ochrona zasobów przyrodniczych ma sens, potrzebę istnienia i szansę realizacji, gdy prowadzona jest jako ochrona dla człowieka a nie przed człowiekiem. Kluczem do zachowania środowiska będzie przekonanie o tym społeczeństwa, władz, środowisk gospodarczych. W przeciwnym wypadku dążenie do maksymalizacji zysków, eksploatacji zasobów i posiadania

przestrzeni zniweczy wszelkie starania o ochronę przyrody, jednocześnie niszcząc podstawy bytu społeczeństwa.

Summary

The concept on preservation of the ecological network in the Pomeranian Region as a fundament for regional spatial development

The paper presents implications of the patches-and-corridors concept for working out pre-requisites for preservation of the network of ecological links in the Pomeranian Region and acknowledging it as a fundament for spatial development in the regional spatial management plan. This network is perceived by the author as a spatially coherent system of natural areas, composed of interrelated patches and corridors whose untouched or little degraded resources allow for continuity (in time and space) of natural processes. The basic elements of the network are river valleys (regarded as ecological corridors) and vast areas of forests, pastures and wetlands (ecological patches).

The developed solution promotes a unique concept of preserving a natural ecological framework as a decisive agent for regional sustainability and incorporates it into the planning procedures at the regional level. Apart from its ecological dimension, the regional spatial management plan may serve as an information base for other planning documents, including local plans, eco-physiographic studies and studies on conditions and directions of spatial management.

LITERATURA

- Chmielewski T.J., 1988, O strefowo – pasmowo – węzłowej strukturze układów ponadekosystemowych, Wiadomości Ekologiczne, t. XXXIV, z.2,
- Czochoński J., 2002, Ekologiczne podstawy rozwoju i bezpieczeństwa na obszarze woj. pomorskiego, Urząd Marszałkowski Woj. Pomorskiego (maszynopis)
- Kistowska M., Czochoński J., 2003, koncepcja wstępna założeń wojewódzkiej strategii wdrażania programu rolnośrodowiskowego i obszarów jego realizacji, Urząd Marszałkowski Woj. Pomorskiego (maszynopis)
- Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Pomorskiego, 2002, ser. Pomorskie Studia Regionalne, UMWP, Gdańsk
- Przewoźniak M., 2001, Strukturalizacja przyrodnicza obszaru woj. pomorskiego oraz opis i waloryzacja jednostek strukturalno-funkcjonalnych, /w:/ Identyfikacja struktury przyrodniczej i dziedzictwa kulturowego oraz koncepcja przestrzenna ich ochrony i kształtowania w województwie pomorskim, praca zbior. pod kier. A. Kostarczyka i M. Przewoźniaka (maszynopis)